

Studier över distriktssköterskans verksamhet

Malène Holmberg Campbell

Distriktssköterskan har länge varit hälso- och sjukvårdens utsträckt arm i samhället. Hon omnämns sparsamt i de utredningar som styr förändringsarbetet i sjukvården men har börjat upptäckas av de som praktiskt formar primärvårdens vårdlag. Hon är en viktig resurs och det börjar bli alltmer angeläget att kartlägga distriktssköterskans arbetsinnehåll. Malène Holmberg Campbell har inventerat vad som finns skrivet på svenska om distriktssköterskan under perioden 1969–1982.

Malène Holmberg Campbell är socionom och lärare i socialmedicin vid läkarlinjen, Uppsala universitet.

Distriktssköterskan är säkert svensk sjukvårds genom tiderna bäst annonserade företrädare och fortfarande kan man på många håll i landet lätt finna vägvisarskylten "Distriktssköterska". Samtidigt är denna professionellt mångkunniga hälso- och sjukvårdstentakel sparsamt omskriven i de utredningar som styr förändringsarbetet inom sjukvården. Alla vet nog att det finns distriktssköterskor, men VAD hon/han egentligen KAN och GÖR är det färre som känner till.

I Sverige har vi utbildat distriktssköterskor sedan 1920 och omkring 3 400 finns verksamma i dag. Hon eller han finns i storstad, i tätort och i glesbygd. En normalinstruktion från 1964 ger ramarna för verksamheten.

I Hälso- och sjukvårdsforskningen har distriktssköterskornas verksamhet berörts endast marginellt. Omvårdnadsforskarna har hitintills ägnat mest tid åt frågeställningar i den slutna somatiska vården. De som praktiskt håller på att forma pri-

märvårdens vårdlag har däremot upptäckt distriktssköterskan och räknar med henne som en resurs. Distriktssköterskan har nu på allvar kommit med i det utvecklings- och förändringsarbete som pågår. Därmed har det blivit än viktigare att ta reda på distriktssköterskans aktuella arbetsinnehåll för att inte tappa bort viktiga bitar, som är betydelsefulla för befolkningens hälsa och omvårdnad.

Enheten för forskning inom primärvård och socialtjänst vid Uppsala universitet gav mig i uppdrag att inventera vad som finns skrivet på svenska om distriktssköterskan under perioden 1969–1982. Denna bibliografi (Distriktssköterskans verksamhet. En svensk bibliografi 1969–1982. Rapport från Enheten för forskning inom primärvård och socialtjänst, Akademiska sjukhuset, Uppsala, 1983) innehåller utredningar från Socialstyrelsen och Spri (Sjukvårdens och socialvårdens planerings- och rationaliseringsinstitut), rapporter från fältstudier samt tidskriftsartiklar.

Bibliografins avsnitt "fältstudier över distriktssköterskans verksamhet" upptar 35 referenser. I det följande kommer jag att uppmärksamma ett antal rapporter som jag ser som centrala i beskrivningen av distriktssköterskan och särskilt beakta den använda metodiken i undersökningarna. Med ledning av syfte och metodik kan man bland dessa 16 särskilja åtminstone fyra grupper: 1. Undersökningar som kartlägger distriktssköterskans arbetsuppgifter; 2. Distriktssköterskerollen; 3. Vårdkonsumtionsstudier samt 4. Distriktssköterskans funktion i ett vidare perspektiv. Det konkreta arbetsinnehållet har samlat det största intresset. Inom denna grupp är flera distriktssköterskor själva aktiva och undersöker sina arbetsuppgifter med mer eller mindre vetenskapliga metoder.

I "Primärvård och utveckling" (Spri S 100, 1978) beskrivs distriktssköterskans arbetsuppgifter på följande sätt:

Teknisk funktion:

Arbetsledande funktion:

Psykosocial stödfunktion:

Samordnande funktion:

Undervisande funktion:

Medicinsk tillsyn och vård

Instruktion till hemsamarit och undersköterska

Bidrag till patientens behovstillfredsställelse i vid mening, dvs omvårdnad

Förebyggande arbete och planering i samverkan med andra samhällssektorer

Hälsoupplýsning till patienter och anhöriga, föräldraundervisning, handledning av elever, fortbildning

Distriktssköterskans arbetsuppgifter

Distriktssköterskan har ett brett arbetsfält och hennes vardag är svår att fånga i konkreta termer och statistiska data. Hittills har nog litterära författare lyckats bättre än utredare vad det gäller att skildra vårdarbetets variationsrikedom och mer subtila innehåll. Den statistik som i dag avkrävs distriktssköterskan utelämnar det mesta av arbetsinnehållet och är en mager kost att bygga huvudmannens planering på. Fältstudier är alltså nödvändiga för att ge en bild av arbetsinsatsen.

Örnsköldsviksstudien från 1969 (1) räknas som den första mer utförliga undersökningen av distriktssköterskans arbete. Undersökningen gick så till att distriktssköterskorna observerades under dagtid av särskilt engagerade observatörer, också de sjuksköterskor förtrogna med vårdgrenen. Denna studie följdes snart av försöksverksamhet inom samma landsting (2). Undersköterska och kontorist blev distriktssköterskans medarbetare och denna omläggning medförde att fler specifika distriktssköterskeuppgifter hanns med inom samma arbetstid. 1975 genomförde Vilhelminaprojektet en intensivstudie av distriktssköterskor i glesbygd (3) och jämförde resultatet med Örnsköldsviksstudien. I Vil-

helminaundersökningen registrerade distriktssköterskorna själva sina arbetsuppgifter.

Vid Utvecklingsenheten för allmänmedicin vid vårdcentralen i Sollentuna håller en distriktssköterska, numer primärvårdsföreståndare, på att utveckla en bättre metod för att i detalj dokumentera arbetsinnehållet (4). En närmare beskrivning av det arbete som utförs då patienten inte är närvarande saknas i tidigare studier. Sollentunas "vårdbeskrivningsmetod för distriktssköterskor" skall bättre fånga in också det dolda arbetet, som är både väsentligt och tidskrävande. I en pilotstudie, som genomfördes i mars 1981, visade det sig att drygt 30 procent av den totala arbetstiden används till telefonarbete och administration. Huvudstudien genomfördes under en månad våren 1983 och det blir intressant att få ta del av resultatet av detta omfattande projekt, som 16 distriktssköterskor deltar i. Sollentunastudien är viktig också ur den synpunkten att den äger rum i ett storstadsområde. Tidigare rapporter kommer alla från mindre städer eller glesbygdssdistrikt. Fortfarande saknas undersökningen från den mellanstora staden.

Vid Matteus vårdcentral i Stockholms innerstad pågår försöksverksamhet i enlighet med betänkandet om Husläkare (SOU 1978: 74) och distriktssköterskorna arbetar med alla verksamhetsgrenar i distrikt om 1 500 inv. De 15 distriktssköterskorna har genom ett rullande schema registrerat sina arbetsuppgifter under ett helt år, 1981 (5). Man har använt distriktsläkarens vårdplaneringsblankett med vissa

.....
Distriktssköterskan har nu på allvar kommit med i det utvecklings- och förändringsarbete som pågår.
.....

ändringar. I Sollentuna- och Matteusstudierna arbetar man med stora insamlade material och dessa databearbetas vid analysen.

Materialinsamling genom egen-registrering har även använts i en pilotstudie från Tyresö primärvårdsområde (6), också en förort till Stockholm, liksom i en studie från Ängelholms sjukvårdsområde (7). Ängelholmsrapporten är ett bra exempel på en mindre studie, där resultaten presenteras i tydliga stapeldiagram, vilka ger en lättillgänglig uppfattning om vårdtyngden i avsikt att belysa ett varierande behov av distriktssköterskeinsatser i olika typer av distrikt.

I Värmland har man använt en annan metod: Två distriktssköterskor har genom ingående personliga intervjuer, kompletterade med uppgifter från tidböcker, resejournaler och månadsrapporter, kartlagt nio distriktssköterskors arbete. Arbetsuppgifterna redovisas under fem huvudrubriker: sjukvård, hälsoarbete, patientrelaterat arbete, ledning och planering samt utbildning och utvecklingsarbete (8).

Distriktssköterskans hembesök har dokumenterats i en delstudie i Hörbyundersökningen, Skåne, 1982 (9). Utredaren följde med på distriktssköterskans hembesök i två olika distrikt under en vecka för att kartlägga patientproblem, åtgärder och tidåtgång. Observatören noterade att distriktssköterskan ofta utför flera arbetsuppgifter samtidigt och ger som ett exempel, att hon under pågående omläggning av ett bensår ger kostrådgivning till patienten. Distriktssköterskans arbetsorganisation gör det alltså möjligt att knyta samman kurativ och förebyggande medicin och att hon utnyttjar den möjligheten framhålls ofta i de artiklar, som finns förtecknade i bibliografin.

Distriktssköterskerollen

Distriktssköterskor i Skåne och Norrland har givit sin syn på yrkesrollen. De norrländska distriktssköterskorna har intervjuats vid två tillfällen. Hösten 1973 besvarade de en enkät som omfattade ett fyrtiotal frågor med fasta svarsalternativ. Enkäten kompletterades med diskussionsträffar. I rapporten (10) sammanfattas personalens attityder till sitt arbete i distriktsvården. Distriktssköterskorna uppskattar sitt arbete och anser att den teoretiska ut-

Den socialmedicinska inriktningen i arbetet är viktig, varigenom kännedom om människan, familjen, sociala nätverket och bostadsmiljön gör det möjligt att tillämpa ett helhetssynsätt.

bildningen är värdefull, men den praktiska erfarenheten väger tyngre. Flertalet tycker att arbetsuppgifterna är väl anpassade till kompetensen, men man efterlyser bättre möjligheter att följa kunskapsutvecklingen. Vid en studiedag 1981 ställdes två frågor till deltagarna: Vad är viktigt och meningsfullt i dagens distriktsvård? Vad vill Du satsa på i framtidens primärvård? (11). Svaren blev: Helhetsynen på patienten, uttolkad som möjligheten att också känna patienten i sin egen hemmiljö och familjeprincipen i dagens arbete. För framtiden hoppades distriktssköterskorna att få ägna mer tid åt det förebyggande arbetet, dvs. att fånga upp hälso-risker och lära människor att de kan klara mycket själva.

I strukturerade intervjuer fick en handfull skånska distriktssköterskor ge sin syn på den egna verksamheten våren 1982 (9). De tre som flyttat in på en vårdcentral känner större trygghet genom möjligheten att rådfråga kollegorna, men man lär känna sin befolkning bättre utifrån den egna lilla mottagningen. En fråga om distriktsvårdens målsättning lämnades i stort sett obesvarad, då det inte förekommer någon diskussion om målen bland distriktssköterskorna. Man är ense om att distriktssköterskan bör förbli en fälthandläggare med bred kontaktyta och man vill slippa specialisering och ytterligare pappersarbete. Många har lämnat slutenvården för att inte behöva vara arbetsledare för en stor personal. Den socialmedicinska inriktningen i arbetet är viktig, varigenom kännedom om människan, familjen, sociala nätverket och bostadsmiljön gör det möjligt att tillämpa ett helhetssynsätt.

Vårdkonsumtionsstudier

I några vårdkonsumtionsstudier under 1970-talet har man inom Tierps- och Vilhelmina-projekten också registrerat och analyserat distriktssköterskornas patientkontakter vid såväl mottagning som

hembesök (12 och 13). Det är en brist att distriktsköterskornas telefonkontakter inte registrerats på ett tillfredsställande sätt i dessa undersökningar. En förklaring är att de planerats med utgångspunkt från läkarnas sätt att arbeta. Flera utredare har erfarit att Socialstyrelsens "Klassifikation av sjukdomar i öppen vård" inte lämpar sig för distriktssköterskornas dokumentation av de medicinska problemen. I Vilhelmina har man iakttagit – vid jämförelse med annan sjukvårdspersonal – att ju fler besök en patient tvingas göra i sjukvården, desto mer har han eller hon också med distriktssköterskan att göra.

Distriktssköterskans funktion i ett vidare perspektiv

Många distriktssköterskor har under senare år flyttats från sin lilla mottagning till en nybyggd vårdcentral. Distriktssköterskorna får där gemensamma mottagningslokaler, som i allmänhet bildar en separat enhet inom vårdcentralen.

Vid Tekniska högskolan i Stockholm finns ett forskningsprojekt om arbetsmiljön på vårdcentraler. I en delrapport från 1979 (14) beskrivs olika befattningshavares arbetsmiljö och för distriktssköterskornas del har det blivit en konkret och levande skildring. Det är en sammanfattning av studiebesök vid tio vårdcentraler i Stockholms län. Den illustrerar tydligt vilken stor betydelse lokalens utformning har för arbetet.

"Sjukhusets psykosociala arbetsmiljö" heter ett större forskningsprojekt hos Psykologiska institutionen i Stockholm. Den skall framförallt undersöka den slutna somatiska vården, men en jämförelse mellan slutna och öppen vård har varit önskvärd. En delstudie innehåller därför intervjuer med personal på en vårdcentral (15). Denna problemsökande förstudie utgår från ett organisationsteoretiskt perspektiv, vilket gör den annorlunda och ger nya infallsvinklar. Författaren summerar, att den specialiserade arbetsordningen på distriktsläkarmottagningen medför att yrkeskunskapen hos den övriga personalen utnyttjas dåligt. Det stora undantaget är distriktssköterskorna, vilka också efter flyttningen behållit distriktsvårdens traditionella uppgifter och organisation. Distriktssköterskan är självstyrande i arbetet och det är ett arbetssätt som ger henne hög

.....
I ett skede av omdaning är det viktigt med ingående kunskap om de arbetsuppgifter distriktssköterskan stått för i alla år – både de uppenbara och de dolda – för att tillvarata det som har betydelse för alla de människor som får kontakt med hälso- och sjukvården.
.....

"teknisk och social effektivitet", vilket i sin tur medför tillfredsställelse i jobbet. Distriktssköterskans medmänskliga resurser utnyttjas och hon kan själv se resultaten av sina insatser.

En rapport i bokform från en studieresa till USA får avsluta min redogörelse för studier över distriktssköterskan. De fem författarna har tidigare arbetat som distriktssköterskor och arbetade vid resestället med primärvårdsfrågor inom olika administrativa organ. Reserapporten (16) avser att väcka debatt om sjuksköterskans nya roll och arbetsuppgifter i primärvården och den anknyter hela tiden de amerikanska upplevelserna och idéerna till motsvarande svenska förhållanden. De menar att en avgörande fråga för den närmaste tioårsperioden blir arbetsfördelningen mellan distriktsläkaren, distriktssköterskan/sjuksköterskan och undersköterskan. Det är angeläget att föra en öppen diskussion om fördelningen med utgångspunkt från aspekterna kompetens, lägsta kostnad och arbetstillfredsställelse. Kvalitetskontroll i vården är ett annat tema, som förs fram. Man påpekar att det är den vård som kommit patienten till del som skall granskas och värderas. Detta innebär i många fall att det är gruppens insatser och inte en enskild sjuksköterskas omvårdnad det handlar om. I Sverige arbetar vi fortfarande med grova mått när det gäller att mäta effekten av insatta resurser och författarna presenterar en amerikansk modell för kvalitetskontroll.

Slutord

"Distriktssköterskan har varit en centralfigur i den öppna vården. Utan hennes insatser skulle politiker och andra beslutsfattare inte ha dagens inarbetade distriktsvård att bygga primärvården på" skriver författarna till Sjuksköterskan i primärvården inför 90-talet (16, sid 1). I ett skede av omdaning är det

viktigt med ingående kunskap om de arbetsuppgifter distriktssköterskan stått för i alla år – både de uppenbara och de dolda – för att tillvarata det som har betydelse för alla de människor som får kontakt med hälso- och sjukvården. Min inventering visar att det finns ett ganska fylligt material att lära av inför den planering som pågår i alla landsting.

REFERENSER

1. Örnköldsviksstudien, del I. Distr sköterskornas arbete. Spri rapport 13/1969.
2. Försöksverksamhet i distriktsvård. Spri rapport 11/1973.
3. Vilhelminaprojektet. Intensivstudie av distr sköterskornas arbetsuppgifter. November 1976.
4. Hodell, Christina: Vårdbeskrivningsblankett för distr sköterskor. Distr sköterskornas arbetsinnehåll. Lägesrapport. NYTT från utvecklingsenheten för allmänmedicin i Sollentuna, nr 4 okt 1981, nr 5 april 1982, nr 7 maj 1983.
5. Mårtensson, Lotta: Utbyggd primärvård – distr sköterskornas verksamhet i Matteusförsöket. Inst för samhällskunskap, Stockholms universitet, 1982.
6. Kriisa, Mall: Pilotstudie av distr sköterskornas verksamhet i Tyresö primärvårdsområde. SFAM-nytt (Svensk förening för allm med) 1982; vol 3, s 166.
7. Andersson, Gerd: Analys av distr sköterskornas verksamhet i 1/6 av Ängelholms sjukvårdsdistrikt. Rapport från sjukhuset i Ängelholm, 1982.
8. Strandberg, Inger, Johannesson, Birgit: Analys av distriktssköterskans arbetsuppgifter. Rapport från Värmlands läns landsting, 1982.
9. Edgren, Lars, Samuelsson, Annika: Distr sköterskorna i Hörby. Rapport från landstingsrevisorerna, Malmöhus läns landsting, juni 1982.
10. Utredning av distriktsvården. Rapport från Norrbottens läns landsting, 1974.
11. Westman, Göran: Mindre distrikt och hemsjukvård. Vårt län, 1981: 5, s 36.
12. Berfenstam, Ragnar, Berg, Bengt, Smedby, Björn: Sjukvårdskonsumtion i Tierpsområdet. Spri rapport 4/1976.
13. Olsson, Birgitta: Vårdkonsumtion i Vilhelmina. Distr sköterskornas verksamhet. Rapport från Socialmedicinska institutionen, Umeå, mars 1978.
14. Fång, Greta, Jägbeck, Adina: Arbetsmiljön på vårdcentraler. Arbetsmiljögruppen vid Tekniska Högskolan i Stockholm, 1979.
15. Gustafsson, Per: Sammanställning av intervjuer med personal på en vårdcentral. Forskargruppen för arbetslivets socialpsykologi. Psykologiska institutionen, Stockholm, rapport nr 15/1978.
16. Hermansson, Britt-Louise et al: Sjuksköterskan i primärvården inför 90-talet. Svenska hälso- och sjukvårdens tjänstemannaförbund, Stockholm, 1982.

En bibliografi blir sällan eller aldrig fullständig och det måste finnas rapporter från studier som jag missat. Det vore trevligt om Du, som har en sådan, ville ta kontakt med mig – och jag åtar mig gärna att förmedla en kompletteringslista till intresserade.